

MARI TEME RELIGIOASE ÎN ARTA RUPESTRĂ DIN ROMÂNIA ȘI LEGĂTURILE SALE CU EUROPA. STUDIU DE ETNORELIGIE*

Gheorghe LAZAROVICI¹, Cornelia-Magda LAZAROVICI²

Cuvinte cheie: artă rupestră, artă parietală, Paleolitic, Preistorie, vânători, animale sălbatice, pescari, pești, religie

Keywords: Rock art, Wall art, Paleolithic, Prehistory, hunters, wild animals, fishermen, fish, religion

Tema I. Principalele ocupații

Pentru epocile străvechi, vânătoarea și pescuitul au fost principalele surse de hrană și îmbrăcăminte, care s-au menținut și în toate epocile ulterioare, ajungând să reprezinte între o treime și o pătrime din ocupațiile comunităților umane. Din Paleolitic rolul principal al vânătorii a continuat să scadă, oamenii completându-și hrana din cules, iar mai apoi, din Epoca Neolitică, cu agricultura și domesticirea animalelor. Este firesc, deci, ca imaginile care ni s-au păstrat să reflecte toate acestea prin arta rupestră, parietală și mobilă din viața spirituală a comunităților.

Cele mai vechi manifestări de artă rupestră provin din peșteri, unde s-au păstrat mai bine, ele redând animalele cele mai impunătoare precum bizonul, rinocerul puros³, ursul de peșteră și calul, plus o figură neidentificată (Fig. 1). Acestea sunt dintre cele mai timpurii reprezentări de artă pictată paleolitică.

---

* Varianta în limba engleză a acestui studiu: Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *Great religious themes in cave art in Romania and their relationships to Europe*, în C. Cordoș, V. Chirica (eds.), *Le Paléolithique supérieur de Roumanie en contexte du Paléolithique supérieur européen, Actes du Colloque International de Iași, 2019*, Editura Pim, Iași, 2019, p. 120-138.

¹ Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, SIBIU.

² Academia Română, filiala Iași – Institutul de Arheologie, IAȘI.

³ M. Cârțumaru, *Paleoliticul, Epipaleoliticul și Mezoliticul Lumii*, ediția a II-a, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2006, p. 168, fig. 94/16.

Cele din Peștera Coliboaia sunt datate în jur de 35.000 BC⁴. Foarte probabil, toate acestea sunt creații ale lui *Homo sapiens*.

Acesta a creat marile manifestări magico-religioase din arta rupestră și parietală. Descoperirile din peșterile Cuciulat⁵ și Coliboaia sunt aproape contemporane cu descoperirile din *Peștera cu oase* de la Steierdorf-Anina⁶, încât și manifestările lor se leagă de cele din vestul Europei, mai timpurii decât acelea după unele date cronologice, dar acest lucru nu este important.

Vânătoarea

Manifestări magico-religioase au apărut încă de la omul de tip *Neanderthal*, legate de principala lui ocupație, vânătoarea ursului de peșteră⁷. Aceste descoperiri aparțin unor perioade timpurii ale Paleoliticului superior, mai ales datorită rinocerului păros și a ursului de peșteră, adaptabili perioadelor reci, când mai sunt cunoscute sanctuare profunde⁸, cum sunt cele de la Coliboaia și Cuciulat. Prezența ursului și a rinocerului în arta rupestră este destul de rară (cca. 3%, ursul; 1%, rinocerul)⁹.

Descoperirile noastre din zona de care ne-am ocupat, de la Falezile Someșului (Fig. 17), aparțin unor perioade mai recente, dar pe văile care coboară dinspre Munții Meseșului sunt și descoperiri paleolitice ceva mai timpurii. Cele câteva descoperiri paleolitice din zonele mijlocii ale cursului Someșului sunt slab cercetate¹⁰, nu ne ajută prea mult la datări mai exacte și nici să legăm direct descoperirile noastre de acelea. Dar distanțele mici, sub 10 km, fac posibil ca membrii comunităților paleolitice din zonă să fie autorii rupestrelor semnalate de colegii noștri și de noi¹¹.

⁴ C. Ghemiș et alii, *An Exceptional Archaeological Discovery – „The Art Gallery”, in Coliboaia Cave, Apuseni Mountains, Romania*, în *Acta Archaeologica Carpathica*, XLVI, 2011, p. 5-18.

⁵ M. Cârciușmaru, P. Brijan, *Gravurile rupestre din „peștera cu incizii”*, în *Documente recent descoperite și informații arheologice*, București, 1988, p. 14-20; Al. Păunescu, *Paleoliticul și Mezoliticul din spațiul cuprins între Carpați și Dunăre*, Editura Agir, București, 2000, p. 449.

⁶ Gh. Lazarovici et alii, *Steierdorf, oraș Anina, jud. Caraș Severin, Punct: Peștera Hoților (La Hoțu)*, în *CCAR. Campania 2005*, 2006.

⁷ M. Cârciușmaru, M. Mărgărit, *Arta mobilieră și parietală paleolitică*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2002, p. 107.

⁸ M. Cârciușmaru, *op. cit.*, p. 177, stilurile după A. Leroi-Gourhan.

⁹ *Ibidem*, p. 193 apud A. Leroi-Gourhan, *Préhistoire de l'art occidental*, Mazenod, Paris, 1965.

¹⁰ Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 448-456; S.-A. Luca, N. Gudea, *Arheologie și istorie. Descoperiri din județul Sălaj*, Bibliotheca Septemcastrensis XXIV, Editura Primus, Oradea, 2010, p. 100, cat. 229a.

¹¹ R. Pop, C. Ghemiș, *Contributions to the Knowledge of Parietal Art in North-Western*

Vânătoarea fiind principalul mijloc de subsistență al comunităților paleolitice, firesc este deci ca manifestările lor magico-religioase să reflecte acest subiect ca o temă principală. Principalele animale care apar în reprezentările noastre din Falezile Someșului sunt legate în primul rând de cerb, căprior și mai apoi de cornutele mari (taur – *Bos primigenius*).

Cerbul joacă rolul cel mai important, lui îi este asigurat un altar cu o serie de alegorii legate de vânătoare la Rus-Haltă, **altarul cerbului** (Fig. 2-3), cum l-am definit. Menționăm că în arta rupestră din vestul Europei cerbul apare asociat cu căpriorul în proporție de 4,5%¹².

L-am definit ca altar deoarece în jurul său se concentrează toate imaginile redând o compoziție care lasă impresia că urmărește desfășurarea unor povestiri imaginare menite să inițieze tinerele generații în tainele vânătorii (Fig. 2). În alegorie sunt prezentate părțile vulnerabile ale diferitelor animale, apare **spiritul vânătorului**, un omuleț menit a dirija arma spre partea cea mai vulnerabilă a animalului, spre ureche (Fig. 3), dar este marcată și zona inimii (Fig. 2b, marcaj 4). O a doua parte a tabloului rupestru prezintă arme și simboluri de arme. Și aici, ca și în alte locuri pe tablouri sunt mult mai multe semne, din diferite perioade istorice, pe care le-am prezentat pe larg¹³.

Transilvania. The Discoveries from Ileanda (Sălaj County), în *Ziridava*, 27, 2013, p. 7-20; J. Bejenariu, R. Pop, *Prehistoric Petroglyphs Recently Discovered in the Someș Valley (Sălaj County), Romania*, în *International Newsletter on Rock Art*, INORA, 66, 2013, p. 1-4; Gh. Lazarovici, R. Pop, *Hunting Symbols from the Someș Cliffs*, în C.-E. Ursu, A. Poruciuc, C.-M. Lazarovici (eds.), *Between Earth and Heaven Symbols and Signs, Papers presented at the International Symposium „From Symbols to Signs. Signs, Symbols, Rituals in Sanctuaries”, 11-13 September 2015*, Etnoreligion Series II, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2015, p. 57-106; Iidem, *Simboluri legate de vânătoare de la falezile Someșului*, în *ActaMP*, XXXVIII, 2016, p. 9- 63; Iidem, *About the cave art from Grota Mare – Someș River Cliffs and some comments on the cave art*, în C.-E. Ursu, A. Poruciuc, C.-M. Lazarovici (eds.), *Symbols and signs as a communication system. In memory of Gheorghe Dumitroaia. Papers presented at the International Symposium „From Symbols to Signs. Signs, Symbols, Rituals in sanctuaries”, Suceava, Romania, 9-11 September 2016*, Etnoreligion Series III, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2017, p. 57-106; Iidem, *Rupestrele de la Rus-Ob. 05 – La Vest de Văgăuni*, manuscris, comunicare prezentată la Simpozionul Internațional „From Symbols to Signs. Signs, Symbols, Rituals in sanctuaries”, Suceava, 2018; Gh. Lazarovici, *The image of Man and Divinity from Paleolithic to Present. Related to Rock Art*, în S.-A. Luca, A. Tudorie (eds.), *The Image of Divinity in the Neolithic and Eneolithic. Ways of Communication, Sibiu, Romania, 26th-28th October 2017*, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2018, p. 5-46.

¹² M. Cărciumaru, *op. cit.*, p. 193; A. Leroi-Gourhan, *op. cit.*

¹³ Gh. Lazarovici, R. Pop, *op. cit.*, 2015; Iidem, *op. cit.*, 2016; Gh. Lazarovici, *op. cit.*

Ne referim în primul rând la un vârf de lance gravat adânc cu o uneltă de metal diferit de celelalte gravuri (Fig. 4a), care taie o rozetă cu patru brațe, realizată nu prea adânc și discontinuu (sunt marcate clar doar trei brațe). Unii colegi consideră că este realizată cu compasul (Fig. 4c). La o reconstituire ar trebui să arate ca în Fig. 4c. Dar au fost marcate doar trei brațe. Pentru cel de-al patrulea, nu sunt semne pe rocă, iar aceasta nici nu a fost distrusă (Fig. 4b). Menționăm că în urma verificările noastre rozeta a fost realizată cu dimensiunile diametrului (Fig. 4d)¹⁴, nu cu raza, cum este la rozeta cu șase brațe.

Rozetele cu patru brațe nu sunt prea numeroase, mai frecvente sunt cele cu șase. Așa cum apare ea în imaginea discutată, pare să redea trifoiul. Trifoiul cu patru foi are o semnificație recentă... că ar aduce norocul. Motivul mai apare uneori¹⁵. Revenind la armă, aceasta taie cercul și razele amintite, deci cercul ar putea fi mai vechi. Compasurile erau cunoscute în Epoca Bronzului și poate chiar mai devreme, încă din civilizațiile cu ceramică pictată, când se realizează diferite cercuri sau spirale curgătoare, care sunt realizate cu compasul.

Vânătorii (Fig. 5)

Imaginea gravată a vânătorului apare doar în imaginile de la Falezile Someșului, din partea nordică a râului Someș. În afara aceluși „*spirit al vânătorului*” (l-am numit spirit deoarece este redat foarte ușor ca în vis, parcă plutind), mai apar imagini de vânători la un alt obiectiv din apropiere, marcat ca *Panoul Vânătorilor*. Aici, în ultimul caz, apar trei figuri de vânători. Din păcate, pe acel panou coaja pe care au fost gravate figurile a căzut și au rămas doar urmele în roca nisipoasă. Acolo, alături de incizii apar și unele pete de culoare brun-gălbui. Nu știm dacă oxidarea s-a petrecut datorită inciziilor, cum este evident în unele cazuri, altele oxidarea nu se asociază cu gravuri, de unde greutatea atribuirii mai precise.

În prima interpretare, *Vânătorul 1* (Fig. 5a, nr. 53, Fig. 5b figura detaliu) reprezintă o persoană mare, care părea să călărească sau să vâneze un cerb, iar în mână ar avea o lance. La o altă interpretare, în loc de lance ar fi spinarea unui alt animal (Fig. 5a, nr. 55). În aceeași zonă, deasupra *Vânătorului 1* apare o altă figură umană, marcată de noi ca *Vânătorul 3* (Fig. 5a, nr. 48, Fig. 10b, detaliu).

¹⁴ H. Wirth, *Die Heilige Urschrift der Menschheit*, (1931-1936), Berlin, 1931, figura 31.3.

¹⁵ S. Hansen, *Bilder von Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur antropomorphen Plastik der Jüngsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa*, Editura Philip von Zabern, Mainz, vol. II, 2007, Taf. 67.1.

La un alt vânător, marcat ca *Vânătorul 2*, sub coaja desprinsă pot fi observate o serie de semne pe care le-am identificat cu armele vânătorului, arme care apar în mai multe tipuri de reprezentări ale vânătorilor în diferite reprezentări de artă rupestră, pictate sau gravate.

Vânătorul 2, se află tot pe *Panoul vânătorilor* (Fig. 6a, marcaj 88) și noi i-am marcat corpul cu culoare roșie sau închisă, iar armele și alte detalii, cu galben. Figura are în mâna dreaptă o săgeată sau o suliță cu coadă scurtă (marcaj a), la brâu are tolba de săgeți (marcaj b), în mâna stângă are arcul (marcaj c), iar la brâu mai are atârinate două piese, un baston și o altă piesă în formă de „L” pe care o interpretăm ca propulsor de săgeată (marcaj d). La cap pare a avea o căciulă cu scufă, iar de lance are agățate două săgeți (marcaj e). După cum se poate observa, un echipament complet de vânător. Observațiile noastre de bazează pe unele din imaginile gravate sau de pe fresce celebre cum sunt cele de la Çatal Hüyük (Fig. 6b¹⁶) sau cele de la Tassili (Fig. 6c-d¹⁷), unde apare propulsorul (în formă de „L”, tolba la brâu Fig. 6c).

Vânătorul 3. Din cauza desprinderii cojii calcaroase, este greu de precizat dacă unele semne din vecinătate țin de vânător. La unele imagini făcute cu măiestrie de colegul fotograf Radu Pop se pot observa unele detalii păstrate în stratul de nisip, accentuate de noi în Photoshop. Impresia noastră este că vânătorul ar avea ca armă un lasou (Fig. 5a, nr. 46). Tot acolo pare a fi un alt lasou (nr. 47). Pe piept, la brâu apar și alte oxidări, prin care noi am identificat o tolba, dar și alte urme greu de interpretat exact: unele pot fi brațe, altele țin de echipamentul vânătorului.

Vânători cu brațele desfăcute pregătindu-se de săgetare, de întindere a arcului la vânătoare de cerbi, avem reprezentați în Fig. 7a¹⁸. Marin Cărciumaru a publicat o imagine deosebit de sugestivă privind armele vânătorului¹⁹ (Fig. 8).

Analogii pentru *toiag/boată* sau *lance* sunt la Abrigo A (Fig. 7a-b), doar că acolo ambii vânători poartă mască cu bucraniu: unul de cerb, celălalt de taur. De altfel, în urmă cu câțiva zeci de ani, în Etiopia mai era obiceiul ca la anumite evenimente femeile să își pună ca podoabe de cap, coarne (Fig. 7c-d). Ca arme au arcul, lancea și toiagul.

¹⁶ J. Mellaart, *Excavations at Çatal Hüyük, fourth preliminary report, 1965*, în *Anatolian Studies*, 16, 1966, sanctuar VII.1, pl. LI-LIX.

¹⁷ H. Lothe, *Frescele din Tassili*, Editura Meridiane, București, 1966.

¹⁸ H. Kühn, *Die Felsbilder Europas*, Verlag Kohlhammer, Stuttgart, 1952, p. 92; <https://artepaleoliticoenasturias.com/pena-tu/>; I. Ghinoiu, *Dicționar de mitologie română*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2013, s.v. toiag, brad, naștere, pom.

¹⁹ M. Cărciumaru, *Contribution à la connaissance de l'art pariétal préhistorique de Roumanie*, în *AUVT*, XII, 2010, I, p. 64, fig. 27.

Propulsorul

Armele vânătorului (Fig. 8/27 originalele), alte arme pe care nu le are asupra lui în acel moment, dar sunt în dotare, le avem redată în figura de la Essone: la brâu are tolba cu trei săgeți (marcaj 4). Lângă mâna stângă este toporul sau ghioaga. În dreapta are săgeata (marcaj 2) și arcu (marcaj 3). Deasupra mâinii drepte mai are o arbaletă și un **propulsor** (marcaj 1)²⁰.

O săgeată îi marchează sexul, ca să-l recunoaștem pe vânătorul-bărbat. La Rus-*Haltă* pe al doilea Panou, la vest de **cerbul mare**, au fost o serie de arme și instalații, considerate de unii colegi ca fiind mai târzii. Este greu să facem aproximări de datare, dar am considerat că vârful de lance sau suliță (Fig. 8c: marcaj 10) poate a fost lucrat cu un obiect de metal, fiind gravat mai adânc decât celelalte. Tot acolo se mai află o lance cu un propulsor asociat cu sulița ca în Fig. 9a, marcaj 2 și 2a.

Din Banat, de la Prigor (jud. Caraș-Severin), de pe un megalit avem o serie de incizii fine, lucrate în tehnică mezolitică unde apare o figură în formă de orantă (Fig. 8b). Pe brațe regăsim o serie de arme, săgeți, harpoane, cârlige (Fig. 8b), iar pe corp mai jos alte simboluri, dar pentru unele din acestea ne scapă semnificația. În alte reprezentări de dans războinic, unde apare vânătorul-bărbat, ce are redat mai întotdeauna sexul (Fig. 8-9), acesta poartă în mâini armele specifice: arcu și săgeata (marcaj 1 și 1a), propulsorul pentru suliță și sulița (marcaj 2 și 2a). Mai mult, la figura B are mâna și poziția de aruncare a suliței cu propulsorul.

Lasoul este, de asemenea, o armă eficientă, mai ales pentru capturarea animalelor vii. În zona **vânătorului 3** sunt reprezentate două asemenea arme (Fig. 7c nr. 4-5). Și în alte situații din arta rupestră avem câteva reprezentări interesante. Astfel, la Mintadela (Fig. 7e), este redată o familie, iar bărbatul are un lasou într-o mână și securea dublă, în cealaltă. Partenera sa are masca cu cioc de pasăre, iar în mână pare a avea o lună. Lasoul apare și în frescele din Neoliticul timpuriu de la Çatal Hüyük (Fig. 10a) în lupta unui personaj ce apără un decedat de vulturii cerești (cel din dreapta are săgeata dublă), imagini ce se repetă în diferite sanctuare²¹.

²⁰ Pentru propulsor vezi : J. Guilaine, J. Zammit, *Le sentier de la guerre. Visages de la violence préhistorique*, Editura Seuil, Paris, 2001 – *Războiul*, p. 94-96; H. Kühn, *op. cit.*, p. 84, fig. 24.

²¹ J. Mellaart, *Excavations at Çatal Hüyük, third preliminary report, 1963*, în *Anatolian Studies*, 14, 1964, sanctuar VIII.8.

În alte imagini, se poate observa cum cerbul este agățat de coarne cu lasoul într-o scenă de la Mintadela (Fig. 10d²²). La Lozna-*Faleză cu execuții* (jud. Sălaj, Fig. 10c) avem redat un taur și un cerb, iar în spatele lor este o figură neagră care are în mână un lasou cu intenția de a agăța cerbul.

Toiag (boată, bătă, ciomag)

Cuvânt de origine slovenă, are semnificații multiple:

DEX-online: 1. Băț lung și drept de care se sprijină cineva la mers sau de care se servește pentru a se apăra. ◇ Fig. Sprijin, ajutor, reazem. ◇ Lovitură dată cu toiagul (1). 2. Un fel de baston purtat ca semn distinctiv sau ca simbol al unei demnități sau autorități. 3. (popular.) Lumânare care se așează în mână, pe pieptul sau la capul mortului. 4. (La pl. art.). Numele popular al celor trei stele luminoase așezate la rând în mijlocul constelației Orion. [Pr.: to-iag] – Din sl. *tojagŭ, tojaga*.

Creдем că este necesară o analiză etnoarheologică și etnoreligioasă a toiagului (unealtă, armă, semn distinctiv), cu rol concret și figurativ. În mitologia română el are valențe foarte vechi legate de ritualuri. În afară de naștere, îl întâlnim în toate etapele de trecere: la nuntă, dar mai ales la moarte. La naștere este pomenit doar bradul ca *alter ego* al noului născut, care să-i asigure protecție magică, dacă existau indicii de ursit nefavorabil. Începând cu căsătoria, devine simbol al virilității. La moarte, sunt numeroase ritualuri foarte vechi cu o bogată simbolistică (bradul, șarpele, incinerarea ritualică a unor obiecte întâlnite în diferite zone ale României²³).

În etnologie *bățul, toiagul, bastonul, ciomagul* pornește de la toiagul păstorului, care se regăsește în cârja episcopului, afirmându-se că „...ritmul legănat al mersului său este transcrierea splendidă și perimată a prinților păstori de pe pășunile antice”... este sprijin pentru mers, dar și armă de apărare pașnică, dar și semn al autorității: înlătură influențele dăunătoare, eliberează sufletele din infern, îmblânzește dragonii și face să țâșnească izvoarele; toiag al pelerinului și „nuielușă” a zânei care face minuni.

Pe tăblița cu imagini de la Tărtăria, pe care preoteasa o ținea în mână stângă la anumite ritualuri, avem prezentată schematic o figură care are în mână toiagul (*toiagul păstoresc* sau *cârja arhiericescă o ravados, dikanikion, paterița, baculus*

²² H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte, II. Jungsteinzeit*, München, 1968, Taf. 264C.

²³ I. Ghinoiu, *op. cit.*, s.v. toiag.

*pastoralis toiagul lui Moise sau Aron*²⁴), iar în față era turma de animale și în dreapta lui, un brad. Noi l-am interpretat la figurativ ca fiind semn distinctiv, simbol al autorității asupra „turmei”, în acest caz în sensul de cei pe care îi „păstorea”²⁵, ceea ce face și preotul, episcopul sau Moise la evrei cu toiagul lui²⁶. Ciobanii de la munte au un toiag cu care își exercită autoritatea asupra turmei, câinilor sau contra răpitorilor (lup, urs). Acestea sunt împodobite de ei sau sunt cumpărate de la târguri.

În arta rupestră acesta trece aproape neobservat fiind stilizat cel mai adesea ca o linie. Mai sus îl avem reprezentat la brâu (Fig. 6a, d; 7a; 8c.9). Doar la Tassili este redat plastic cu capul îngroșat, agățat la brăul luptătorului (Fig. 6b). El apare adesea, dar de multe ori nu a fost semnalat sau nu s-a insistat ca și la propulsor²⁷.

Capcanele

Prinderea animalelor mari, în special mamutul, rinocerul și poate bourul, dar și a turmelor mari sunt dificile din cauza pielii foarte groase, cărora slabele unelte paleolitice nu le făceau față. Oamenii preistorici au învățat, unii de la alții, să facă anumite capcane, în special gropi adânci pe cărările de acces sau în zone cu momeli pentru animalele mari. Avem doar o situație în care un elefant este reprezentat într-o asemenea capcană, numite în literatură tectite.

Analogiile pe care le prezentăm mai jos se referă la diferite tipuri de capcane în care au picat mamuți (Fig. 12a, 6-7), căprior în plase (Fig. 12c) sau unele despre care se spune că sunt pentru spiritele animalelor (Fig. 12b). Din păcate în zona de la Lozna toate imaginile sunt slab păstrate, coaja calcaroasă s-a desprins și au rămas doar urme în roca nisipoasă, iar procesul de degradare continuă.

Mai avem o reprezentare de mamut La Holoame-*Grota Mare* (jud. Sălaj), dar imaginile sunt slab reprezentate, foarte șterse. La fel este situația la *Panoul Vânătorilor* de la Rus-*Haltă*, dar acolo imaginile se suprapun, iar cele cu elefanți sau mamuți sunt cele mai vechi, fiind acoperite de altele mai recente.

²⁴ E. Braniște, Ec. Braniște, *Dicționar Enciclopedic de cunoștințe religioase*, Diecezana Caransebeș, tipărită cu binecuvântarea Prea Sfințitului Laurențiu, Episcopul Caransebeșului, 2001, p. 96-97.

²⁵ Apare în Neolitic: H. Müller-Karpe, *op. cit.*, Taf. 22.40, Taf. 266.3 ș.a.; în Egipt Amon – Ra are toiagul în stânga: E. M. Matie, *Miturile Egiptului Antic*, Editura Științifică, București, 1958, p. 30, fig. 11; la Tărtăria, Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, M. Merlini, *Tărtăria and the sacred tablets*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011, p. 164, fig. VIIC3-C4a-c, 240, fig. IX.1.

²⁶ Ieșire 7.20, 8.16-17, pentru Aron Numeri 17.8.

²⁷ H. Müller-Karpe, *op. cit.*, Taf. 266.3, adesea se confundă cu sulița dacă la aceasta nu este marcat expres vârful ca la Valtora-Chei, H. Müller-Karpe, *op. cit.*, Taf. 268A1.

La *Panoul Vânătorilor* mai apar o serie de încercuiri care ne amintesc de capcana de la La Pasiega (Fig. 12c). Este vorba despre unele încercuiri cu garduri, foarte probabil anumite părți mascate spre care erau hăituite animalele, iar apoi erau închise gardurile și animalele ținute în captivitate sau vâdate mai ușor.

Cortul

Imaginea unor corturi apare doar în trei situații, toate trei la *Rus-Haltă*: primul este pe *Panoul 2* de la *Cerbul mare* (Fig. 12e); al doilea, de la *Panoul vânătorilor*, are unele detalii privind intrarea și sistemul de prindere; cel de al treilea, tot de la *Panoul vânătorilor*, este ceva mai deosebit, deoarece în afara liniilor care marchează sistemele de prindere (Fig. 13a) mai sunt unele puncte rotunde la sistemele de prindere și unele aripioare de vânt. Sugerează un lăcaș pentru o personalitate sau divinitate a vânătorilor. În Fig. 13b este redată imaginea reconstituită a unui cort din piei de căprioară.

Pescuitul

Este una din importantele ocupațiilor preistorice, practică acolo unde oamenii aveau în vecinătate râuri sau lacuri. În zona Falezelor Someșului, Câmpia Someșului este, și acum, foarte plană, iar râul, până nu demult, nu era îndiguit, făcând numeroase coturi. Acolo unde râul se apropia de malurile stâncoase cu coturi scurte, apa săpa în adâncime lăsând bulboane adânci unde sălășluiau pești foarte mari. De altfel, în inventarul marilor muzee etnografice din Transilvania, de pe Someș sau Mureș avem o serie de instrumente de pescuit de dimensiuni uriașe, ceea ce ne arată că în vremurile moderne, când apele nu erau atât de poluate, se pescuiau pești de foarte mari dimensiuni. Și imaginile pe care le avem gravate pe faleze sugerează bancuri de pești de mari dimensiuni (Fig. 14a.1a2).

În afară de redarea peștilor prinși în plase mai avem câteva situații în care sunt imortalizați pești ce erau prinși în cârlige, fiind sugerat firul cu care au fost prinși (Fig. 14b).

Remarcăm și o altă situație de la *Rus-Ob. 6 nr. 34*, unde sunt trei-patru pești prinși în plase (Fig. 14c.1c2). Prinderea peștilor, în special a celor mari, era trecută pe panouri ca narațiuni-trofee a celor care i-au prins. Atât pe Faleza Someșului (Fig. 15a-c), dar și în alte părți sunt redată scene de pescuit, în special peștii mari.

Uneori, pentru a sublinia mărimea peștilor, aceștia sunt gravați în raport de barcă sau cerbi, pentru a se observa cât de mari erau (Fig. 15d-f). Alteori, este redată o balenă, mai ales în zonele oceanice (fig. 15e), înotând sub bărci și sugerând

mărimea peștelui. În unele situații sunt redată scene de pescuit la copcă, în zonele înghețate din nord (Fig. 16).

În Figura 15c din Falezile Someșului sunt prezentate imagini legate de pescuit.

Aceste imagini, ca de altfel și ale noastre, ne arată nu doar interesul pentru pescuit, dar și semnificațiile sau narațiuni povestite despre „eroii” acelor narațiuni²⁸. Desigur, nu sunt doar narațiuni, foarte probabil au marcat peștii mari cărora le aduceau ofrande pentru viitoare succese sau în fața cărora pe panouri instruiau tinerele generații la inițiere, iar „eroii” acelor narațiuni erau pomeniți.

Lipsa unor cercetări recente, moderne privind Paleoliticul superior și Mezoliticul în Bazinul Someșan nu ne permit corelații etno-culturale mai largi pentru aceste zone.

*GREAT RELIGIOUS THEMES IN THE ROMANIAN ROCK ART
AND ITS CONNECTIONS WITH EUROPE.
ETHNORELIGION STUDY*

(Abstract)

Through this study, we bring back some relatively recent findings from Transylvania and Banat, which illustrate magical-religious themes related to two basic occupations of the prehistoric man: hunting and fishing. These are found in several scenes engraved on rocks, which have a great impact on the viewer even today. We assume that the rendered scenes are related to hunting or fishing successes, or to rituals relating to the success of these actions, but we do not exclude the possibility of them being related to initiation processes. We also appealed to other representations in different parts of Europe, which illustrate the importance of these occupations, the tools and weapons used, and the animals pictured according to the typical landscapes. Unfortunately, the lack of more complex research in the areas concerned does not yet allow us to give more precise explanations about the chronology of these representations.

---

²⁸ J. Guilaine, J. Zammit, *op. cit.*, p. 269-272.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

- Fig. 1. Coliboaia Cave: a, d, f, *apud* C. Ghemiş *et alii*, *op. cit.*; b-c, g, photo Radu Pop; e, Cuciulat, *apud* M. Cârciumaru, *op. cit.*, 2010.
- Fig. 2. a, The Shrine of the Sun-Stag; b, details marked by us.
- Fig. 3. The composition with the stag.
- Fig. 4. Rus, Ob. IV, no. 26: a, the arrow; b-c, the circle with four rays, our marking and testing; d, analogy *apud* H. Wirth, *op. cit.*, 1931.
- Fig. 5. a, Rus-*Haltă*, the Hunters's Panel; b, detail of a hunter, variant.
- Fig. 6. Rus-*Haltă*, the Hunter's Panel: a, the Hunter 2; b, Çatal Hüyük; c-d, Tassili (*apud* H. Lothe, *op. cit.*).
- Fig. 7. a, *apud* H. Kühn, *op. cit.*, p. 93 from Forselv; b, A: Abrigo del Raco Molero (Ripoli), B: Abrigo V, spear; c-d, Ethiopia, headdress; e-f, Rus, Hunters 1 and 3, details.
- Fig. 8. a, Hunter *apud* M. Cârciumaru, *op. cit.*, 2010; b, Prigor, person praying?; c, Rus, the Great Stag, Panel 2.
- Fig. 9. a, Dance with various types of weapons (*apud* H. Kühn, *op. cit.*, p. 84, fig. 24, Eastern Spain); b, Abrigo; c, Rus, the Great Stag, Panel 2.
- Fig. 10. The lasso or the noose: a, Çatal Hüyük; b, Rus – the Hunters' Panel; c, Lozna – The Quay of Executions (b-c, photo-processing R. Pop, Gh. Lazarovici); d, Mintadela (*apud* H. Müller-Karpe, *op. cit.*); e, Man with a lasso (*apud* E. Anati, *Camonica Valley*, New York, Alfred Knopf, 1961, p. 51); f, *apud* E. Anati, *op. cit.*
- Fig. 11. The Shepherd's Cane and costumes from Transylvania, anonymous authors, 18th century.
- Fig. 12. a, Cliş – The Quay of the Gunned Down; b, Combareles, race for the spirits; c, Bernifal; d, Font de Guame; e, La Pasiega, trapped buck (*apud* M. Cârciumaru, *op. cit.*, 2006); f-g, Rus-*Haltă*, tents.
- Fig. 13. a. The Hunters' Panel, b. Reconstitution.
- Fig. 14. Big fish school: a1-a2, Cliş – The Quay of the Gunned Down; b, Rus-2.17, fish on the line; c1-c2, Rus 06.34, fish in nets.
- Fig. 15. Angling Systems, big fish: a-c, The Quays of Someş; d, e, boats, fish, whales, *passim*; f, fish and stags, Palaeolithic, France.
- Fig. 16. Ice fishing, Eastern Norway, whale and elks.
- Fig. 17. The Quays of Someş, general view.

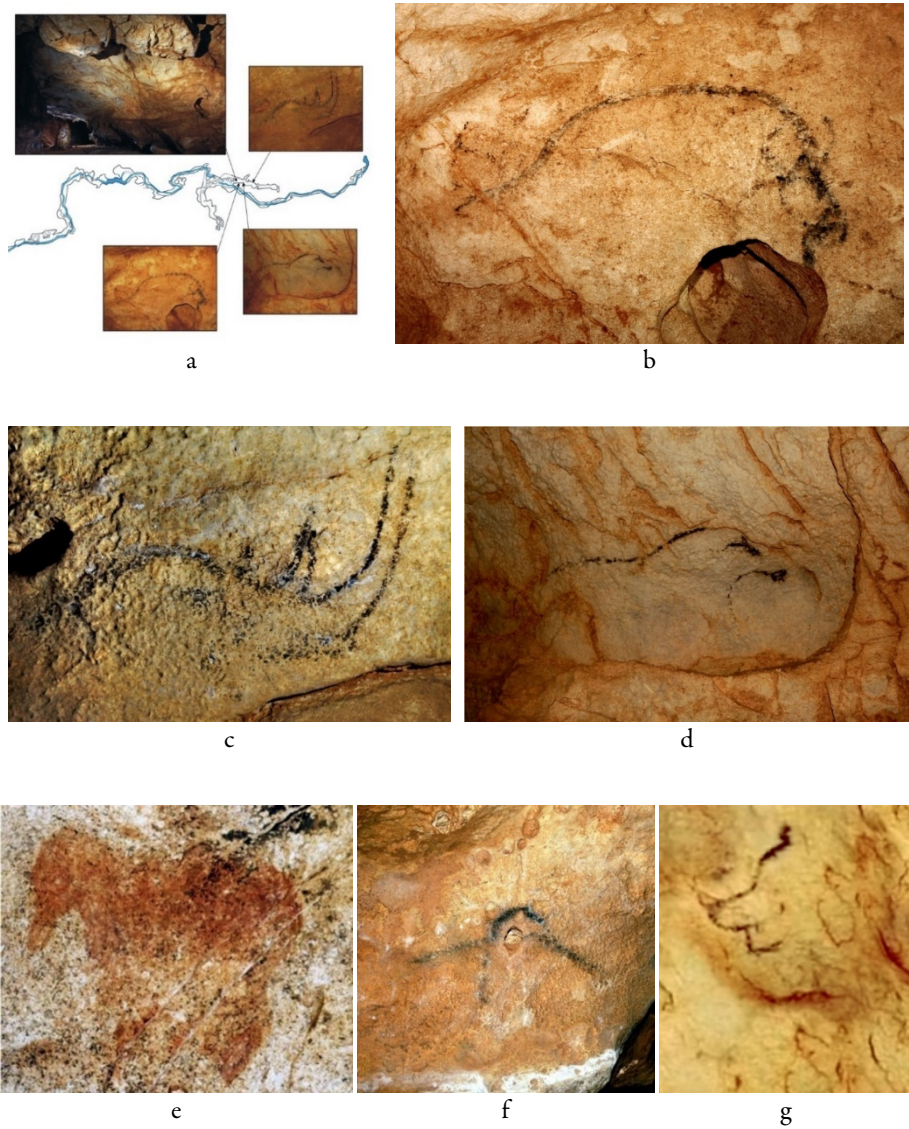
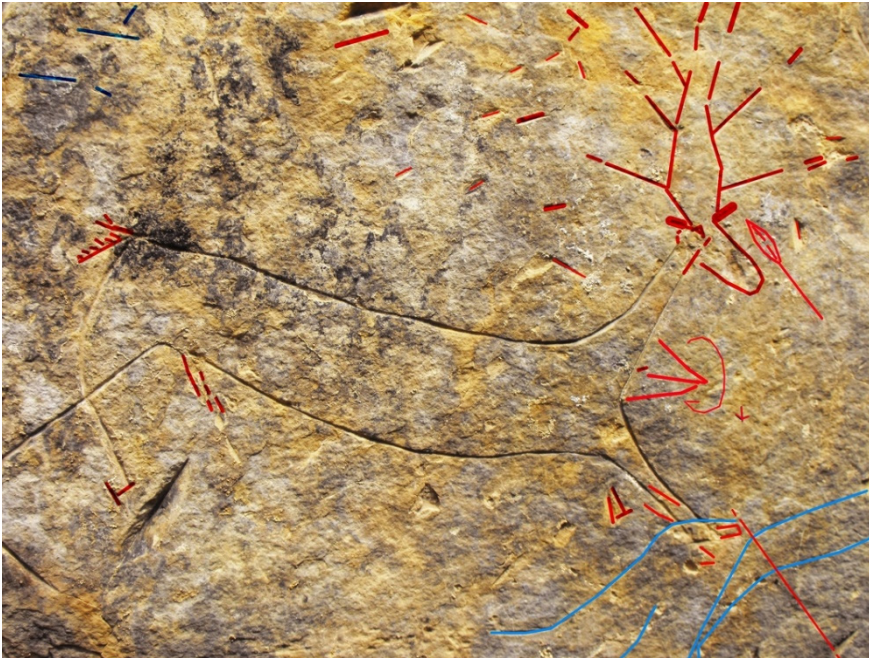

Fig. 1. Peștera Coliboaia: a, d, f, *apud* C. Ghemiș et alii, *op. cit.*; b-c, g, foto Radu Pop; e, Cuciulat, *apud* M. Cârciumaru, *op. cit.*, 2010

a

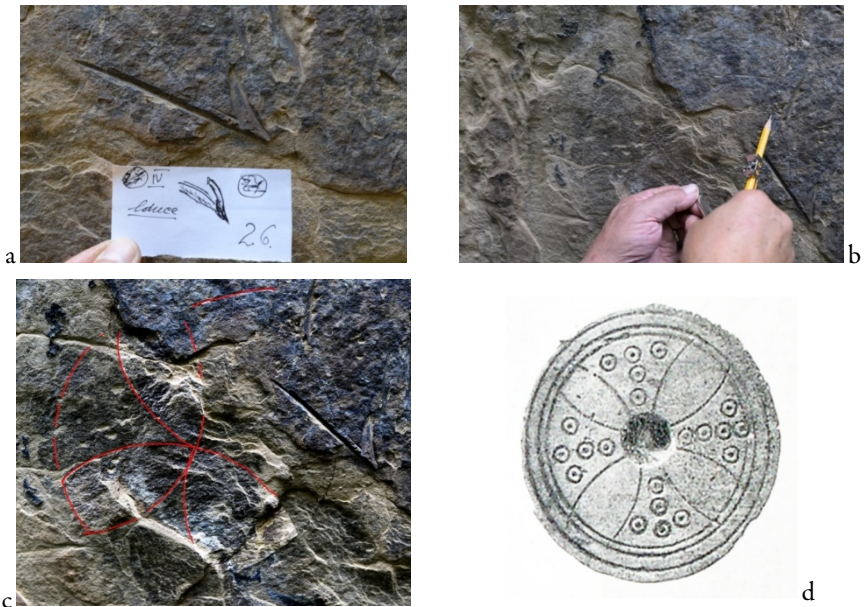
b

Fig. 2. a, Altarul Cerbului Soare; b, detalii marcate de noi

Fig. 3. Compoziția cu cerbul

Fig. 4. Rus, Ob. IV, nr. 26: a, săgeata; b-c, cercul cu patru raze, marajul și testul nostru; d, analogie *apud* H. Wirth, *op. cit.*

a

b

Fig. 5. a, Rus-Haltă, Panoul Vânătorilor; b, detaliu vânător, variantă

Fig. 6. Rus-*Haltia*, Panoul Vânătorilor: a, Vânătorul 2; b, Çatal Hüyük; c-d, Tassili (*apud* H. Lothe, *op. cit.*)

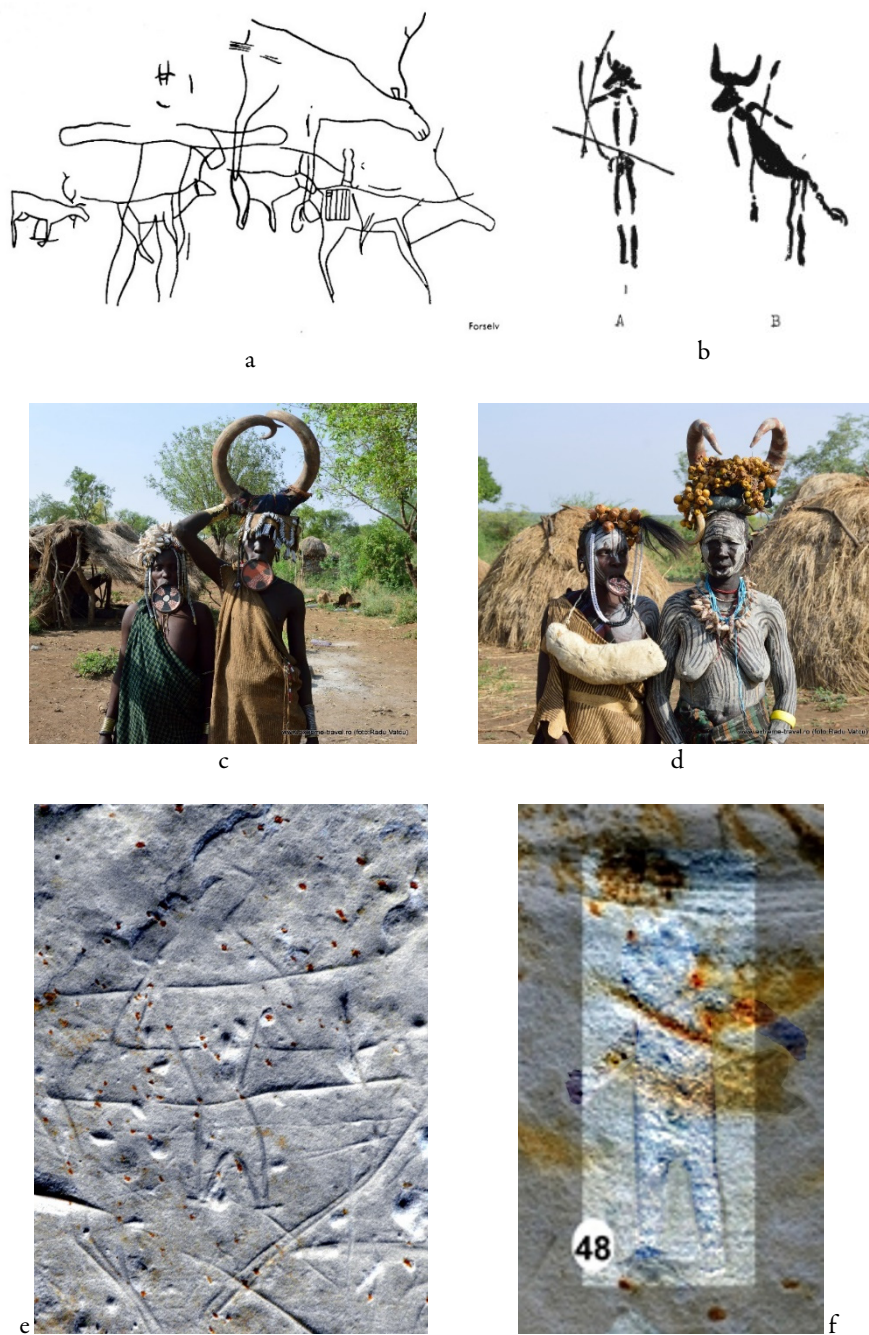

Fig. 7. a, *apud* H. Kühn, *op. cit.*, p. 93 de la Forselv; b, A: Abrigo del Raco Molero (Ripoli), B: Abrigo V, lance; c-d, Etiopia, podoabe de cap; e-f, Rus, Vânătorii 1 și 3, detalii

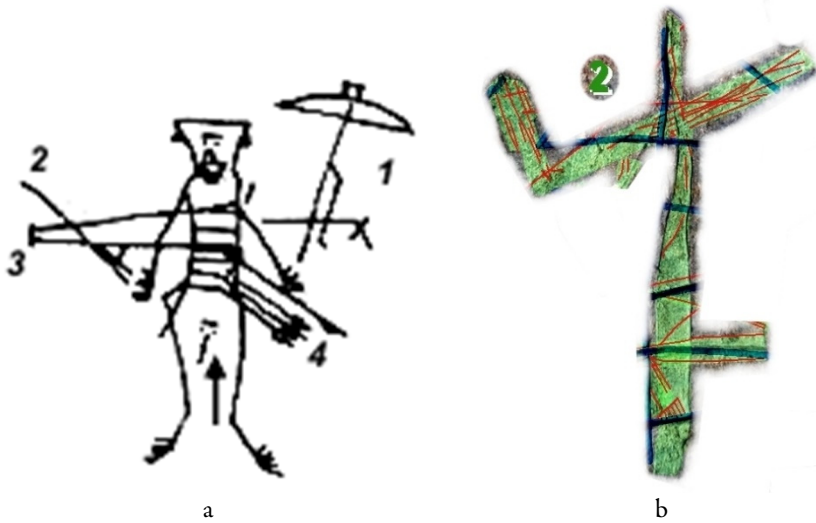
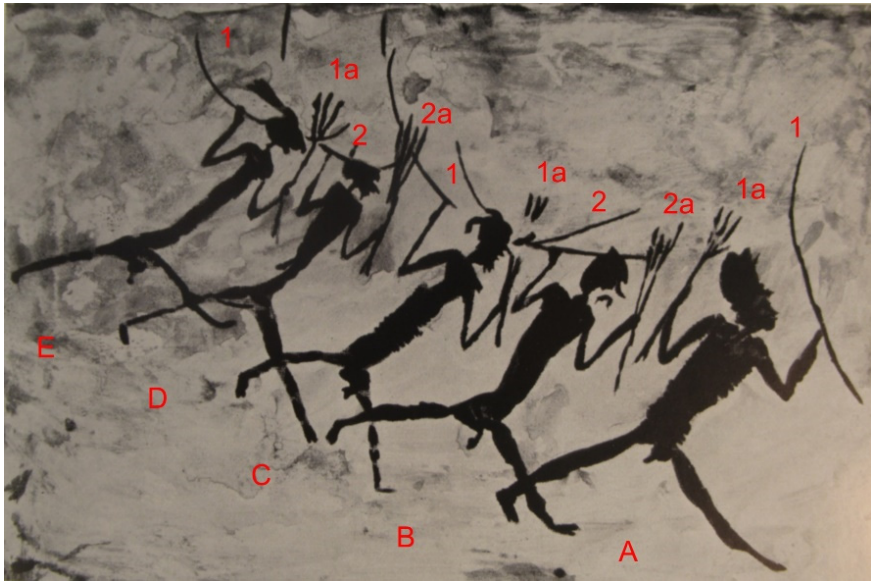

Fig. 8. a, Vânător *apud* M. Cârciumar, *op. cit.*, 2010; b, Prigor, orantă?;
c, Rus, Cerbul Mare, Panoul 2

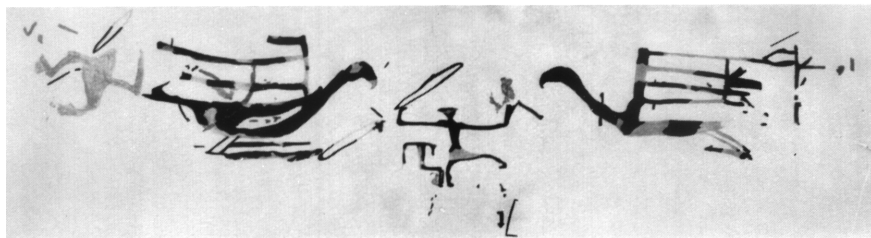

a

b

Fig. 9. a, Dans cu diferite tipuri de arme (*apud* H. Kühn, *op. cit.*, p. 84, fig. 24, Spania de est);
b, Abrigo; c, Rus, Cerbul Mare, Panoul 2

a

b

c

d

e

f

Fig. 10. Lasoul sau arcanul: a, Çatal Hüyük; b, Rus – Panoul Vânătorilor; c, Lozna – Faleza Execuțiilor (b-c, foto-prelucrări R. Pop, Gh. Lazarovici); d, Mintadela (*apud* H. Müller-Karpe, *op. cit.*); e, Om cu lasoul (*apud* E. Anati, *Camonica Valley*, New York, Alfred Knopf, 1961, p. 51); f, *apud* E. Anati, *op. cit.*

Fig. 11. Toiagul păstoresc și costume din Transilvania, autori anonimi, secolul al XVIII-lea

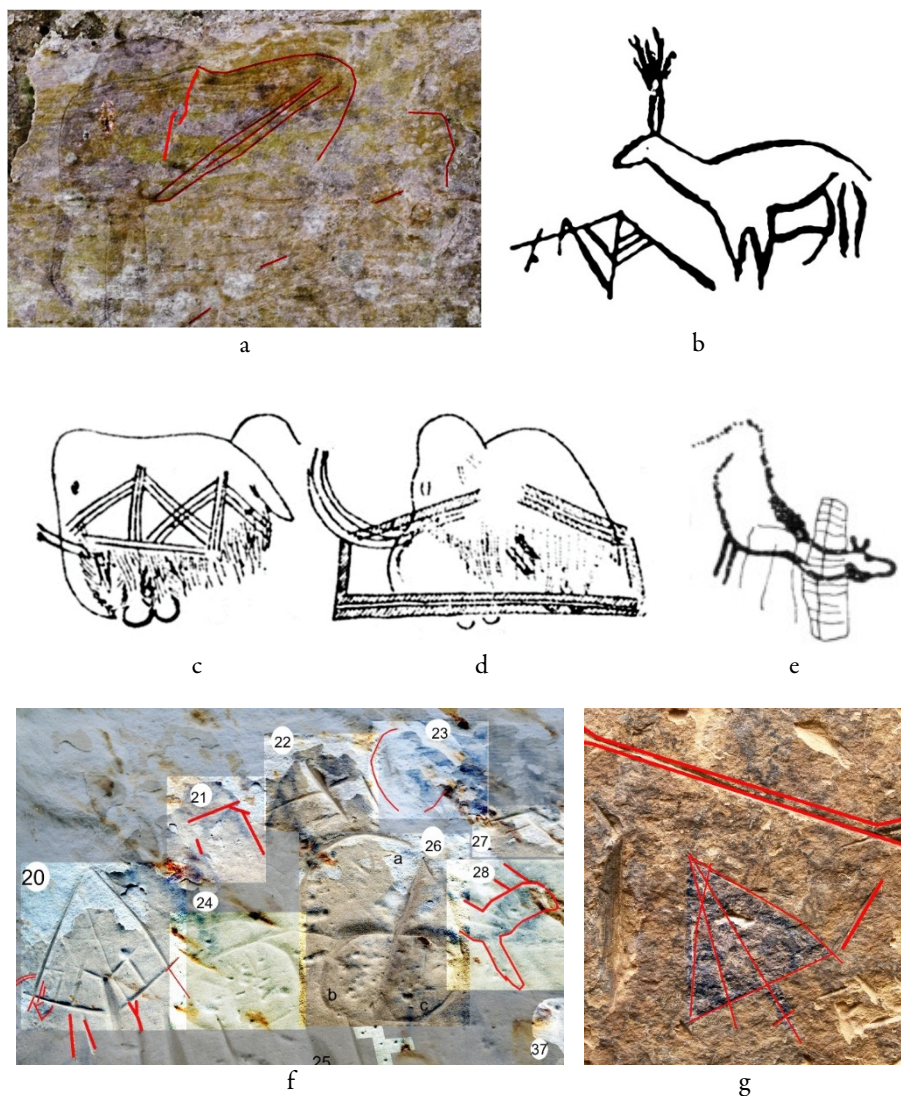
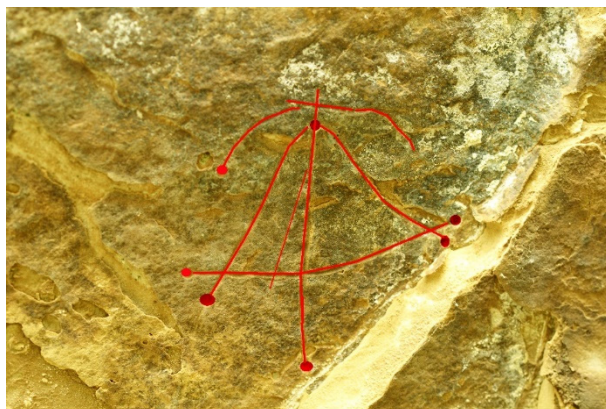

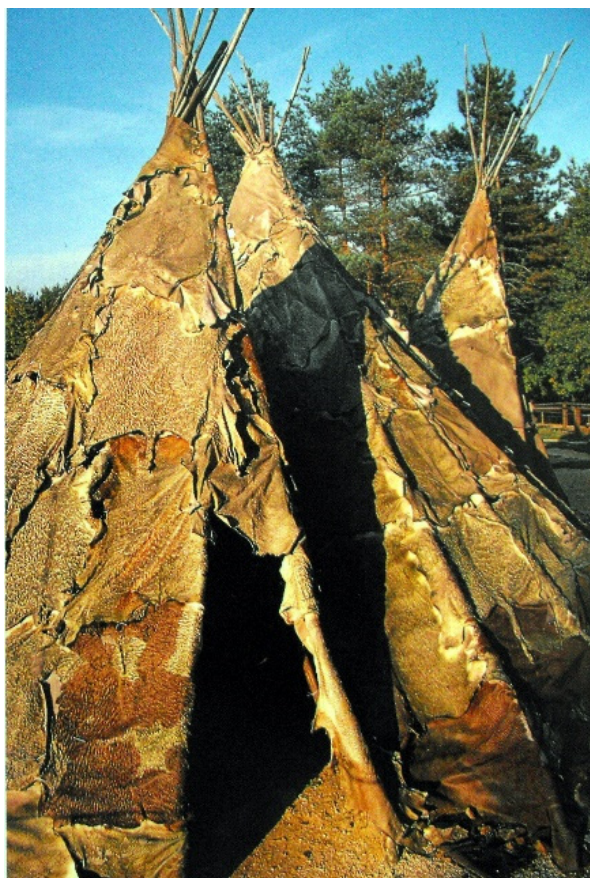
Fig. 12. a, Cliț – Faleza Împușcaților²⁹; b, Combareles, cursă pentru spirite; c, Bernifal;
d, Font de Guame; e, La Pasiega, căprior în capcană (*apud* M. Cărciumaru, *op. cit.*, 2006);
f-g, Rus-Haltă, corturi

²⁹ Mamutul apare rar la noi (de trei ori) și este acoperit de alte desene: Gh. Lazarovici, R. Pop, *op. cit.*, 2016; *Idem, op. cit.*, 2017. Nici în arta rupestră din Europa, nu este prea frecvent (doar 1%): M. Cărciumaru, *op. cit.*, 2006.

a

b

Fig. 13. a. Panoul Vânătorilor, b. Reconstituire

a1

a2

b

c1

c2

Fig. 14. Banc de pești mari: a1-a2, Cliș – Faleza Împușcaților; b, Rus-2.17, pește în undiță; c1-c2, Rus 06.34, pești în plase

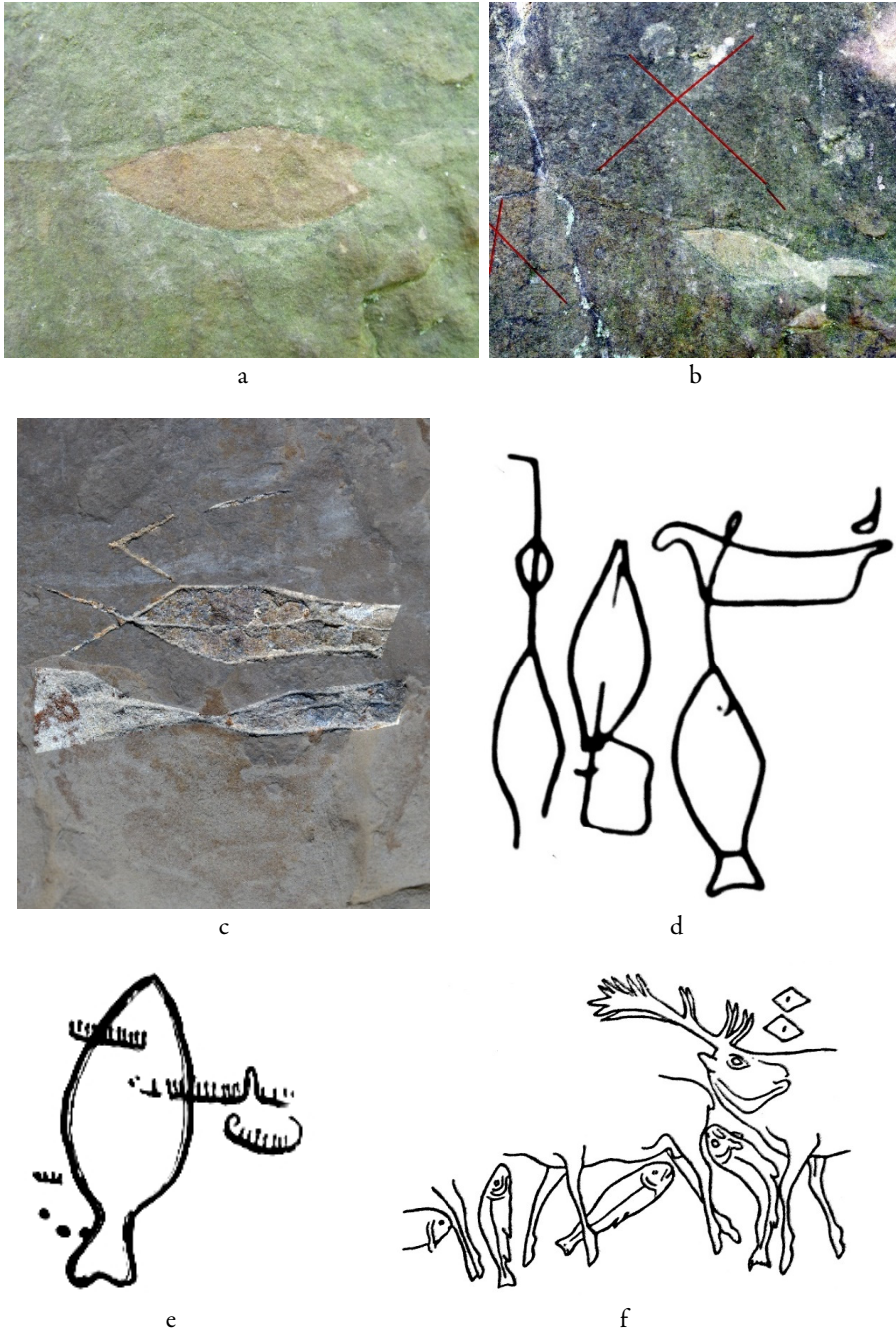

Fig. 15. Sisteme de pescuit cu undița, pești mari: a-c, Falezile Someșului; d, e, bărci, pești, balene, passim; f, pești și cerbi, Paleolitic, Franța

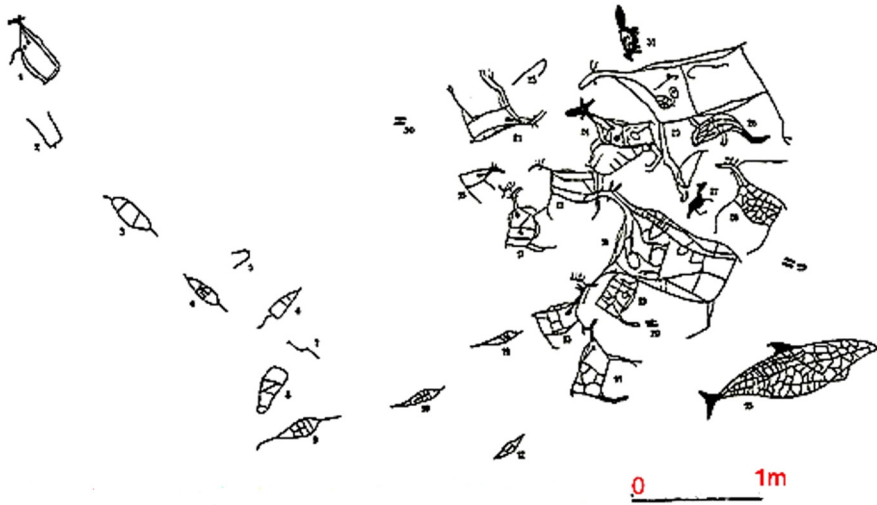

Fig. 16. Pescuit la copcă, Estul Norvegiei, balenă și elani

Fig. 17. Falezele Someșului, vedere generală